

NOTÍCIA SOBRE UN PROJECTE DE FORTIFICACIÓ AL LITORAL DE L'EMPORDÀ DURANT EL SEGLE XVIII: LA TORRE DE SANT MIQUEL DE COLERA

PER

PABLO DE LA FUENTE DE PABLO

El projecte que estudiarem està en relació directa amb la formació de la vila de Sant Miquel de Colera. Malgrat que aquest treball no és, ni vol ser, un estudi d'història local, per a la qual cosa em remeto al treball d'aquesta índole realitzat per M. Baig Aleu¹, cal manifestar que la creació del municipi al segle XVIII motivà que una de les preocupacions bàsiques en un primer moment fos la protecció del nou nucli urbà i el seu port. A aquest efecte es disposà l'execució d'una torre per tal d'assegurar la defensa de l'indret.

En relació amb les noves colonitzacions, cal manifestar que aquest fenomen fou característic del regnat de Carles III, on no cal oblidar la repoblació de Sierra Morena –amb l'emblemàtic assentament de la Carolina– amb colons centroeuropeus a partir de 1767². Prova d'aquest paral·lel són les referències vers aquest procés per part d'Isidre Ferran, principal promotor de la nova vila empordanesa, manifestades de forma inequívoca per aquest quan ens diu:

¹ M. Baig Aleu: "La fundació de la vila de Sant Miquel de Colera" a *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, vol. 20 – Figueres, 1987 – p. 229-273.

² Aquest tema és d'obligada referència a qualsevol obra que tracti la història d'Espanya del XVIII. Cal dir que aquesta qüestió té un important tractament bibliogràfic, per la qual cosa recomano com a introducció molt general a la qüestió el perfil que dona el marquès de Lozoya: *Historia de España* – Salvat : Barcelona, 1969 – vol. 5, p. 273-276.

“Que con motibo de la poblacion de Sierra Morena en las Licencias que muchos Vecinos de Sentada Opinion les pidieron para establecerse en ella, ha Reconocido que no es necesario acudir a otra Nacion para formar un pueblo de gente honrada ...”³.

Tal com veurem en aquest treball, aquesta fortificació respon a la necessitat de garantir la defensa de la zona contra pirates magribins, principalment algerians. Si bé el tema del corsarisme a les costes del Principat durant l'època moderna ha tingut un ampli tractament i una abundant bibliografia en relació amb els segles XVI i XVII, pel que fa referència al segle XVIII aquest fenomen és molt menys conegut. Malgrat l'interessant treball de Martín Corrales⁴, en el qual s'aborda una mica la matèria, pensem que aquest mereix un estudi molt més profund.

1. EL PROJECTE DE FORTIFICACIÓ

Gràcies a la informació de què disposem (Annex 3) sabem que la torre devia ser bastida al cim del promontori del cap Lladró, entre les cales de Garbet i de Colera, abans anomenada cala de les Portes (Fig. 1). L'indret té unes excel·lents condicions de visibilitat, la qual cosa permet controlar la franja litoral compresa entre el sector nord del cap de Creus i la frontera. Cal dir que en la mateixa documentació es dubta de la seva eficàcia com a defensa puntual per al port de Colera. Respecte a aquesta afirmació cal dir que pensem que aquest projecte fou ideat més amb la intenció de crear un punt de vigilància del tràfic marítim més que un sistema de defensa portuari. Un bon exemple d'aquesta última causa de la seva proximitat és l'enllestiment d'una bateria de costa el 1773 al port de Llançà⁵.

En relació amb el projecte de construcció disposem d'un plànol de l'Archivo General de Simancas⁶ titulat “*Plano, Vista y Perfil de una Torre de Pequeños Cañones que se propone para la defensa de Moros en la Cala de las*

³ A.H.N.: *Consejo de Aragón*, llig. 6859.

⁴ E. Martín Corrales: “El corsarismo norteafricano y la flota catalana en la carrera de Indias” a *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, n. 10 – Bellaterra, 1991 – p. 375-393.

⁵ A.C.A.: *Comandancia de Ingenieros*, llig. 323.

⁶ A.G.S.: *Guerra Moderna*, llig. 3325 : *Mapas, Planos y Dibujos*, XVIII-80.

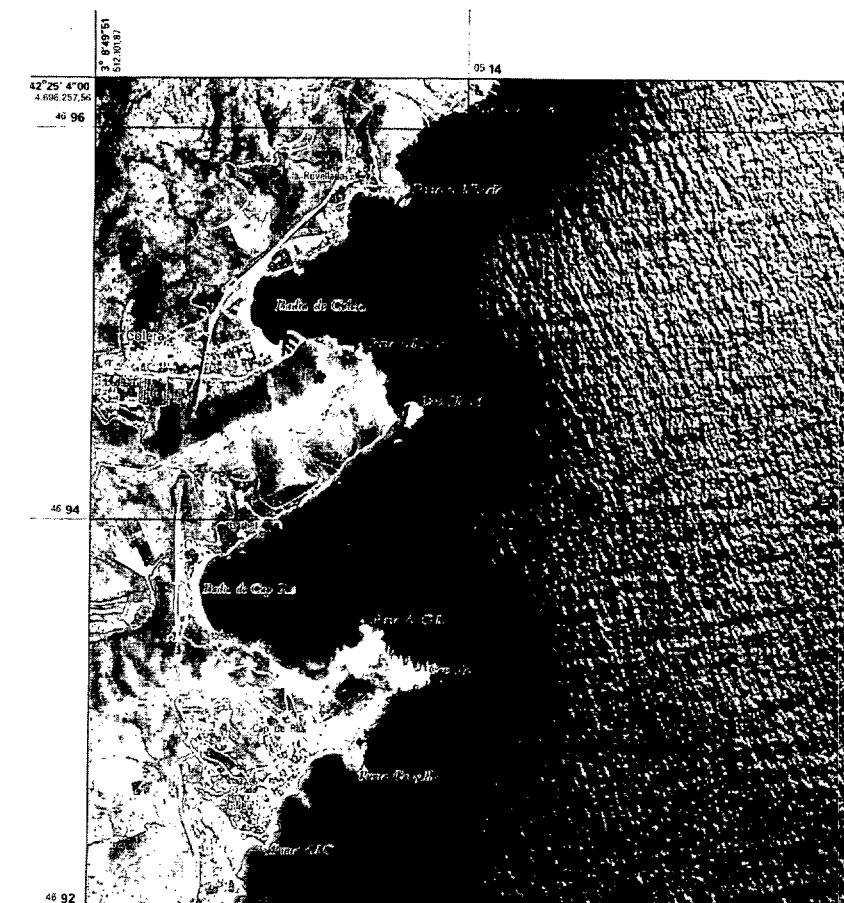

Fig. 1. Marcat amb un asterisc apareix l'indret on es pensà ubicar la torre, al sud de la vila de Colera (Institut Cartogràfic de Catalunya: ortofotomapa 221-1-2).

Portas de la Nueva Población de San Miguel de Colera en el Corregimiento de Gerona Principado de Cataluña” (Figs. 2, 3 i 4). Des del punt de vista tècnic aquest és d’una gran qualitat, reflex del progrés de l’enginyeria militar durant tot el segle XVIII. El seu format és de 295 x 367 mm i té una escala gràfica en vares castellaness⁷. A més de la qualitat de l’alçat i el perfil, cal destacar la disposició superposada de les plantes que s’estructuren en tres nivells, per la qual cosa cal assenyalar que el volum d’informació que ens proporciona és molt considerable.

Una de les qüestions que el plànol –donada la il·legibilitat de la rúbrica– no deixa gens clara és la seva paternitat, o sigui, la identitat de l’enginyer projectista i traçador de la fortificació. Malgrat tot, gràcies a la documentació estudiada (Annex 1), sabem que l’execució d’aquest plànol fou per disposició de l’enginyer general, tot i que es desconeix el grau d’implicació d’aquest últim. Tot i això, l’enginyer general l’abril de 1773 era Pedro Martín-Paredes Zermeño⁸, el qual assumia la direcció interina del cos d’Enginyers després de la mort, al febrer del mateix any, del seu pare, Juan Martín Zermeño, anterior enginyer general. Encara que la documentació que coneixem implica Martín-Paredes Zermeño en algunes decisions referents a l’assumpte (Annex 1), pel mateix document sabem que el traçat dels plànols havia estat fet tres anys abans de la data de la carta –que inclou aquest document– dels germans Sengenís, promotors de la fundació de la vila, la qual cosa fa que l’al·ludit enginyer general no sigui un altre que Juan Martín Zermeño⁹.

Abans hem dit que l’execució del projecte fou per disposició; així s’expressa en la documentació anteriorment referida de l’enginyer general. Ara bé, pensem –ateses les responsabilitats d’aquest càrrec i les modestes característiques de l’obra– que el sentit de l’expressió vol significar una ordre executiva cap a un subordinat per a la realització del projecte.

⁷ Una vara castellana equival a 836 mm.

⁸ En relació amb aquest enginyer hi ha dues fonts fonamentals. La primera és H. Capel et alii: *Los ingenieros militares en España. Siglo XVIII. Repertorio biográfico e inventario de su labor científica y espacial* – Cátedra de Geografía Humana : Universidad de Barcelona : Barcelona, 1983 – p. 314-317. En aquest sentit, un molt útil i enriquidor complement l’aporta A. Marzal Martínez: *La ingeniería militar en la España del XVIII. Nuevas aportaciones a la historia de su legado científico y monumental* / tesi doctoral dirigida per J. Hernández Perera – Colección Tesis Doctorales n. 84/91 – Universidad Complutense de Madrid : Madrid, 1991 – t. II, p. 1191-1195.

⁹ Pel que fa referència a aquest, consulteu A. Marzal Martínez, *op. cit.*, t. II p. 1189-1191 i també H. Capel et alii, *op. cit.*, p. 309-313.

A partir de les dades que ja hem exposat, suposem que la realització del projecte fou cap al 1770. Pel que fa a l'enginyer traçador podem aportar dues hipòtesis. Una d'elles estaria relacionada amb l'autoria del projecte per part de Pedro Martín-Paredes Zermeño, vista la manifesta relació de l'enginyer amb aquest assumpte, tal com hem comentat abans. Sabem que durant aquell any –fins al mes d'octubre, data en què és destinat a Mallorca¹⁰– treballa en un projecte en relació amb l'urbanisme i les fortificacions de la ciutat de Barcelona, sota les ordres del comte de Ricla, capità general del Principat. Pensem com a possibilitat que durant aquest període treballés el projecte de la torre de Colera.

Malgrat això, molt més convincent ens sembla el fet que l'enginyer traçador fou el català Carles Cabrer i Suñer¹¹, en aquella data tinent coronel dels enginyers reials i cap de la comandància del cos a Figueres. Un argument que reforça en gran mesura el nostre criteri és el següent text d'una carta –abans ja citada– que Isidre Ferran remet al Consejo de Aragón en la qual en relació amb aquest tema es diu:

“Que con motibo de estar el Theniente Coronel de Ingenieros don Carlos Cabrer inmediato al Terreno por su destino a las obras de la Plaza de San Fernando podra atender con sus disposiciones, inteligencia y celo a la perfección del establecimiento en todas sus partes, para que se resguarde la dote del pueblo, señalando el camino comunal, que les coresponda, para que se de a la Iglesia y habitacion del Parroco el terreno libre necesario, y para que salga arreglada la poblacion, que devera comprehender Casa suficiente para el Ayuntamiento, y en ella disposición Respectiba à Carcel”¹².

Amb aquesta afirmació, encara que no es citi concretament la torre matèria del nostre estudi, se'ns dóna garanties per afirmar que molt probablement fos Carles Cabrer l'autor del plànol, vistes les responsabilitats d'aquest que es desprenen de la documentació aportada. El fet que altres projectes per a obres de la vila fossin d'aquest enginyer i que aquests estiguessin en poder de

¹⁰ H. Capel: *op. cit.*, p. 315. La font documental de referència és A.C.A.: *Comandancia de Ingenieros*, llig. 135.

¹¹ Respecte a l'enginyer Cabrer consulteu A. Marzal Martínez, *op. cit.*, t. II p. 1097-1098 i també H. Capel et alii, *op. cit.*, p. 97-99.

¹² A.H.N., doc. cit..

Bonaventura Sangenis –a l'igual que la traça de la torre– confirma encara més la possibilitat que aquest enginyer en fos l'autor¹³.

La torre projectada era troncocònica i talussada, amb una alçària de 9,35 m i un diàmetre de 7,80 m per la base i de 6,70 m a l'altura del cordó. Estava composta per dos pisos i un parapet. La comunicació entre els tres diferents nivells de la torre es feia mitjançant una escala espiral. El primer nivell es tancava amb una volta. Pensem que molt probablement aquest nivell fos un aljub, característica molt comuna d'aquest tipus de construccions. En el segon nivell –rematat també amb volta– tenim la porta, a la qual s'accedeix des de l'exterior per una escala de maçoneria que hi arriba a uns 2,70 m d'alçària. Malgrat això, la porta i la part més pròxima de l'escala distaven 1,85 m. El nexa entre ambdós elements era un petit pont llevadís. Suposem que aquest nivell era el projecte per a l'habitable de la reduïda guarnició. En el plànol es pot apreciar una llar amb xemeneia, com també sis espitlleres, una d'elles embotida dins l'escala en espiral, per la qual accedim al parapet, que reposa sobre un cordó. Com a element més interessant destaquem un matacà –dotat de tres espitlleres– de grans dimensions a sobre de la porta, per la qual cosa podem concloure en la preocupació del projectista per la protecció de la porta, si a això hi sumem el sistema d'accés referit anteriorment. A la resta d'aquest nivell el parapet té una alçària molt més baixa –d'uns 0,85 m– i sembla dispostat per al desplegament d'una o dues petites peces d'artilleria, nota comuna de les nombroses torres construïdes durant aquest temps. Una última dada a destacar és l'orientació d'aquesta, informació que no aporta el plànol. Si partim de la idea que les peces eren disposades a barbata, pensem que l'orientació de la porta era vers ponent.

Respecte a l'anàlisi tipològica, hem de dir que la traça respon a les característiques de moltes torres executades durant aquest període a tot el litoral espanyol. D'entre els nombrosos exemples, podem citar el de la torre del cap de Barbaria, a l'illa de Formentera, o la torre des Savinar, a Eivissa¹³.

Tenim coneixement (Annex 3) que, fins i tot, es reuniren al cim del mont Lladró diferents materials per a la construcció. A partir d'aquest moment centrarem la nostra feina a intentar esbrinar les causes de l'abandó del projecte.

¹³ Sabem que existien altres traces en poder de Sangenis com, per exemple, les de la nova església i l'ajuntament. Vegeu M. Baig Aleu, *op.cit.*, p. 254.

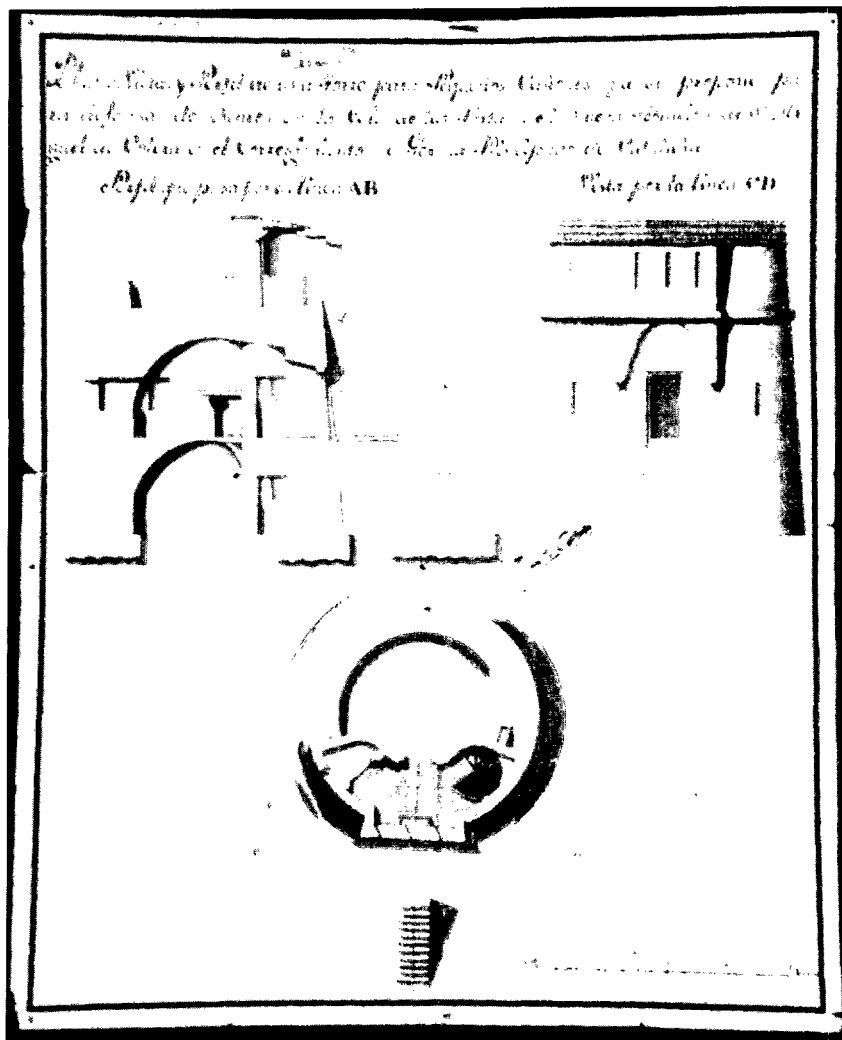

Fig. 2. Plànol de la torre projectada (A.G.S.: Guerra Moderna, llig. 3325: Mapas, Planos y Dibujos, XVIII-80). En aquesta figura podem apreciar la planta al nivell del parapet.

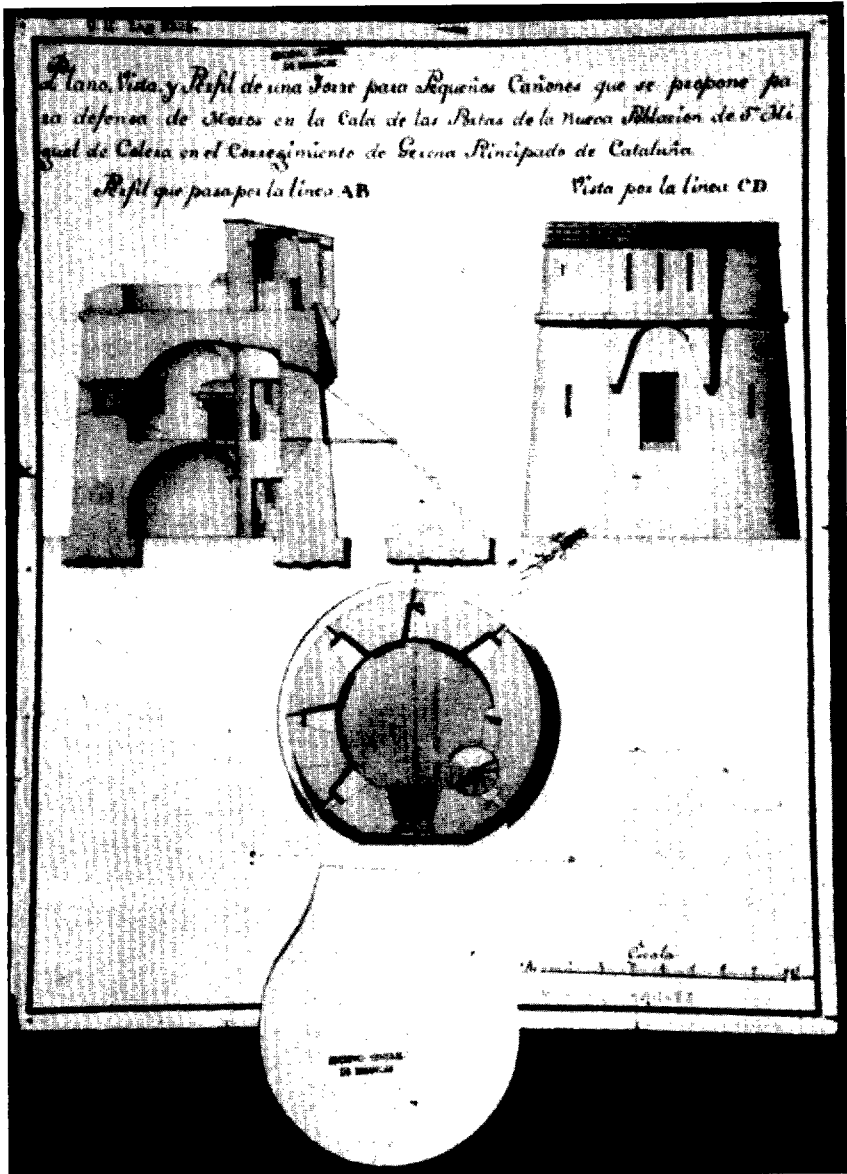

Fig. 3. Detall del mateix plànol a nivell del primer pis.

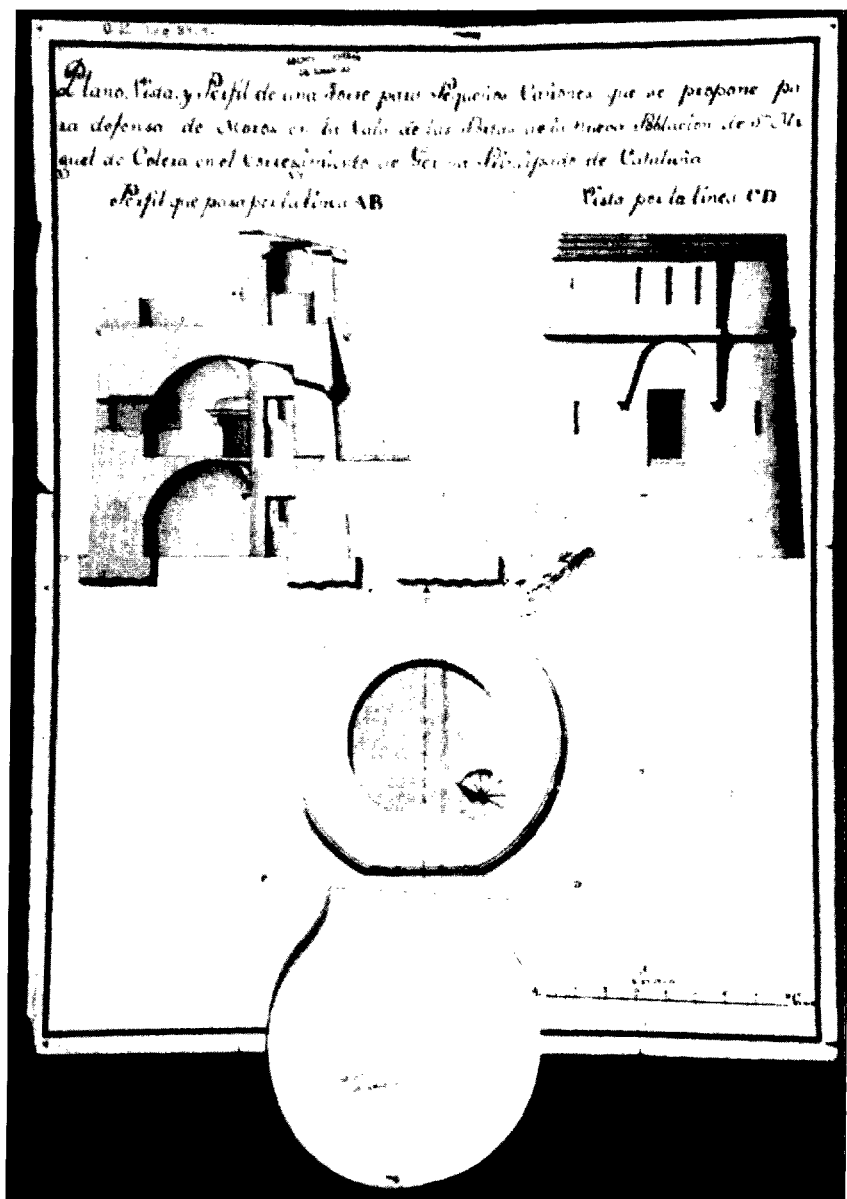

Fig. 4. Detall de la planta de l'aljub dins el mateix document.

2. L'ABANDÓ DEL PROJECTE. CONCLUSIONS

Malgrat que en un informe de l'any 1815 (Annex 3) –en el qual es proposa reprendre el projecte abandonat feia molts anys– es dubta de les possibilitats d'aquesta torre per a la defensa de la vila de Colera, pensem –tal com es manifesta a la documentació consultada– que darrera de l'abandó del projecte existeix un greu problema per al finançament de l'obra¹⁴, per la qual cosa pensem que la ubicació i disposició de la fortificació fou un problema col·lateral del qual hem parlat abans.

Una primera dada simptomàtica respecte a aquest problema és el fet que en la sol·licitud de formació de vila adreçada per Isidre Ferran al Consejo de Aragón no es faci cap al·lusió a aquesta fortificació, la qual cosa sembla confirmar el fet que la torre sigui una “addenda”, suposem que imposada per l'enginyer general Juan Martín Zermeño, vista la situació geoestratègica de l'indret. Aquest seria l'autèntic sentit de la disposició de Zermeño al·ludida a les fonts consultades.

La informació relativa al mecanisme d'execució de l'obra la podem apreciar en aquest cas en el dictamen –citat al document transcrit a l'Annex 1– de l'enginyer Martín-Paredes Zermeño, fixant la responsabilitat dels promotors solament en el finançament dels 30.000 reials que aquest estima com a pressupost per a les obres. Dins aquesta situació, sabem que es sol·liciten noves gràcies complementàries a les parcialment concedides amb anterioritat¹⁵.

Ja hem manifestat abans que pensem que l'abandó del projecte fou per raons econòmiques, i sabem que els germans Sangenis demanen al rei que els disculpi de l'obligació de finançar i executar les obres de la torre a causa de les nombroses despeses, segons ells que els ha portat la formació de la nova vila (Annex 2). Pensem que la dolenta situació econòmica dels Sangenis impossibilità l'execució del projecte. Reforça aquest criteri el treball de Baig

¹⁴ Cal manifestar que és d'exceptional singularitat el cas de les illes Balears, on la xarxa de vigilància a través de torres es manté fins molt tard. Sabem, fins i tot, que l'any 1852 s'aprovà un nou reglament del cos de torrers.

¹⁵ El problema del finançament de les obres militars en l'Espanya del XVIII pensem que exigeix un profund estudi que creiem que aportaria interessants conclusions a causa, entre d'altres raons, de la participació dels enginyers reials en nombrosos projectes d'obres d'infraestructura civil. Avui dia, l'únic treball que entra en profunditat dins aquesta matèria és el d'A. Marzal Martínez, *op. cit.*, t. II p. 1290-1302. Malgrat això cal dir que Marzal centra exclusivament el seu estudi en la construcció de casernes, un aspecte parcial del tema.

NOTÍCIA SOBRE UN PROJECTE DE FORTIFICACIÓ AL LITORAL DE L'EMPORDÀ DURANT EL SEGLE XVIII

Aleu¹⁶, que ens aporta, fins i tot, documentació de l'any 1779 en què s'estudia l'embargament dels béns dels Sangenís a causa del retard en d'altres obres.

¹⁶ A títol de exemple cal dir que es demana la graduació de tinent coronel de l'artilleria reial per a Josep de Sangenís. La resolució reial a la petició és gradual, concedint el grau de capità i condicionant el de tinent coronel a l'avanç de les obres. Respecte a aquesta qüestió consulteu M. Baig Aleu, *op. cit.*, p. 256-259.

ANNEX 1

Carta de Bonaventura Sangenis al Consejo de la Guerra amb data 13 d'abril de 1773 (A.G.S.: *Guerra Moderna*, llig. 3325)

"Don Buenaventura Sangenis y Hermanos de Cataluña.

Exponen que despues de haver formado la Poblacion de San Miguel de Collera en aquel Principado conforme à la obligacion que contraxeron, de que presentaron al Consejo el documento autentico, se ofrecieron à levantar la Pieza de fortificacion, de que incluyen el plano hecho por disposicion del Yngeniero General para defender el Pueblo de los insultos de los Moros, à que està expuesto, pero no habiendo en el espacio de tres años tenido resolucion favorable, ni adversa, aumentandose cada dia la necesidad, pues el temor de que estàn poseidos justamente los Vecinos en el abandono de sus vidas y haciendas, vendrà à inducir la despoblacion con ruina de sus fatigas y dispendios, y lo que ès mas, de los intereses y servicio de V.M., que se dignò mirar tan util su establecimiento, proponen nuevamente la execucion de la expresada torre, cediendo a V.M. el terreno para ella, y la daràn concluida en el termino de quatro meses, si merecen la aprobacion de V.M. en tiempo util para el trabajo à la direccion del Yngeniero que se les señale, ó bien depositaràn el costo que pueda tener, como no pase de 90.000 reales, en donde se les prevenga la entrega.

Piden en compensacion de este servicio el titulo de Nobleza à favor de Don Francisco Sunier, dispensandole tomar el de Ciudadano y Cavallero, y los de Ciudadanos honrados de Barcelona para otras dos familias en nombre de sus Abuelos, siendo todos capaces de esta gracia por sus circunstancias, librandoles el decreto para la expedicion de estas mercedes por la Camara, luego que conste la execucion de la obra debidamente, por certificacion del Yngeniero que la dirija, en el caso de hacerla por si, ó presentando la carta de pago de los 90.000 reales, si se les manda depositar, del sugeto à quien se encargue el percibo, haciendoles francos de toda otra pension.

Don Pedro Cermeño en instancia de Pedro Bonet proponiendo solo hacer la torre por las mismas gracias, informò de la primera proposicion de los interesados que se prestaban à construirla por si à nombre del Baron de Blancafort, de que no estando separados los consideraba los primeros en execucion. Reconocia el plano por el mismo que con conocimiento del terreno hizo informar el Yngeniero General. Hallaba que la obra es absolutamente necesaria en qualquiera expediente que se tome; pero que condescendiendo V.M. à la

practica sobre las gracias que se solicitan, no encontraba conveniente que hagan los Proponentes por si la torre, sino que depositen el valor correspondiente à estas mercedes, pareciendole que por el arancel que las regla en servicio pecuniario, importarán 8.000 reales sin retroceso à los Abuelos los titulos de Ciudadanos que se piden, sino que en sus personas quando el calculo de la torre està solo por 30.000 reales que cumplido deja caudal para otros gastos del servicio.

Para la total instruccion del expediente, se pidió informe a Don Manuel Ventura de Figueroa sobre el modo de conceder estas gracias en la calidad de las personas, y dice que se dispensan con la confrontacion de limpieza de sangre, algunos enlaces con gente noble, y la prestacion de algunos servicios que por el arancel que hà regido hasta 3 de Junio de este año, contribuyen los pretendientes con 30.000 reales para el titulo de Noble, y 15.000 elde Ciudadano honrado, conque vendria à importar el servicio pecuniario de las mercedes que se piden 60.000 reales. En el que se observa desde 3 de Junio de este año, se regla el todo de las gracias en la forma que se solicitaran por 100.000reales de Vellon.

La proposicion primera, y tambien la segunda de Sangenis hàn sido hechas antes del arancel, que dà mas valor à estas gracias, y ademas de cumplir con las circunstancias que deben concurrir en otro alguno, ofrece Sangenis 9.000 reales, que excede 4.000 reales del arancel del tiempo de su propuesta; pero pide que no haya de pagar media media-annata, ni pasar por mas requisito que justificar la calidad de las personas y depositar aquella cantidad.

V.M. se servirà de resolver la concesion, que me parece conveniente sobre la contribucion que tenga V.M. por mas justificada en las circunstancias”.

ANNEX 2

Carta de Bonaventura Sangenis al Consejo de la Guerra amb data 28 de febrer de 1774 (A.G.S.: *Guerra Moderna*, llig. 3325).

“Don Ventures de Sangenis, y sus hermanos con el mas profundo respeto à la R.P. de V.M. exponen.

Que habiendo entendido la Real resolución sobre la propuesta que híscéron à V.M. de construir una torre en el nuevo pueblo de San Miguel de Coléra en Cathaluña, representan à V.M. humildemente: que los inmensos gastos que les ha ocasionado la población, y los perjuísios que les ha causado, y les causa en el día de no haverles concedido aun lo que se les ofreció y capituló por parte de V.M., no les tiene en situación de poder seguir el impulso de su zelo por vuestro real servicio; y en consecuencia suplican à V.M. humildemente se digne V.M. darse por servido de su buen deseo y absolverles enteramente del cumplimiento de esta obligación. Blancafort y Febrero 28 de 1771.”

ANNEX 3

Fragment d'un informe relatiu a Sant Miquel de Colera dins *Reconocimiento de la Costa de Mar del Distrito de Figueras*, datat al 1815. (A.C.A.: Comandancia de Ingenieros, llig. 323)

“San Miguel de Culera.

La situación de este Pueblo es un estrecho valle cubierto, alto, montes, en el fondo el qual corre el arroyo llamado Culera, que desagua en una pequeña cala con poco fondo, y el mismo nombre; quando se estableció esta población se proyectó una torre en el alto de un monte llamada Lladrò à la derecha del valle, que repasa la cala Garvet e la de Culera, e amontonaron algunos materiales para su construcción pero no se llevo à efecto, puede que considerando la mucha altura del monte, y por consiguiente la poca defensa que podia dar al Pueblo, ò à dichas calas fuere el motivo de no verificarse, pero por la mucha costa que descubre, seria muy util para señales.

La cala de Culera à mas de ser pequeña, y de poco fondo es molestada de los vientos, de modo, que no pueden abrigarse los buques en ella, lo que priva à aquellos vecinos, el comercio, y en la actualidad no hay la menor Lancha para pescar, ni en la villa se halla matriculado alguno; su población es de 100 vecinos, pero de resultas de la emigración que han tenido durante las últimas campañas apenas hay 80 hombres útiles para tomar las armas.

Haviendose hechoconocer à aquella justicia lanecesidad de defenderse y asegurar su vecindario de alguna invasión de los Argelinos y que seria útil que edificaran la torre sobre el monte Lladrò para poder hacer señales, han manifestado su miserable estado à que se hallan reducido, y que desearian que aseguraran sus hogares, y siendo esta la unica defensa que pueden proporcionar seria conveniente para impedir desembarcos de pequeños corsarios, suministrarles 80 fusiles.”

S'han emprat les següents abreviatures:

A.C.A: Arxiu de la Corona d'Aragó.

A.G.S: Archivo General de Simancas.

A.H.N: Archivo Histórico Nacional.